

УДК 94(477.82)«1916»

Геннадій Гулько,
Микола Якименко

Маловідома сторінка історії Першої світової війни на Волині

3 квітня цього року минає століття з часу однієї з найбільш трагічних сторінок в історії Першої світової війни на Волині – завершення бойових дій на «Червищанському плацдармі». Зважаючи, що події на цьому плацдармі пов'язані із застосуванням німецькою стороною особливо негуманної зброї – хімічної, використання якої було заборонено за рішенням міжнародних конвенцій, ця тематика і в наш тривожний час не підлягає забуттю.

Як відомо, поява терміну «Червищенський плацдарм» у документах Південно – Західного фронту генерала О. Брусилова тієї доби датується початком липня 1916 року. У ці дні після могутнього артобстрілу російські солдати 4-го кавалерійського та 24-го артилерійського корпусів, що входили до складу 3-ї армії генерала Л. Леша, в кількох місцях прорвали оборону німецьких військ генерала Хауера. Внаслідок швидкого наступу вони переправилися на лівий берег р. Стохід біля сіл Червище, Рудка, Тоболи і захопили між селами Геленин (нині Оленіно) та Червища (нині Старі Червища) плацдарм до 8,3 км по фронту та 3,2 в глибину.

Здавалось би, що були всі підстави для подальшого наступу з цього перспективного плацдарму на Камінь – Каширський та далі на захід, але основні зусилля військ Південно – Західного фронту у цей період були зосереджені південніше Ковеля. Тут, як відомо, у кровопролитних боях у волинських болотах полягла еліта російської армії – її гвардія в складі Особливої армії. Втрати гвардійських частин тут склали більше 33 тис. осіб. Лише через місяць російські війська розпочинають новий наступ з Червищанського плацдарму у напрямку Каменя – Каширського. Проте час був втрачений, противник значно укріпив оборону і нічого крім великих втрат серед особового складу 3-го та 26-го корпусів, це не дало. Відомо, що серед загиблих тут, захоронених на двох військових кладовищах на захід від нинішнього с. Н.Червища, були і тисячі українців. Як наслідок, все це спричинило призупинення тут активних військових дій до весни 1917 року.

Наступні події засвідчили, що з одного боку російське командування знало про складні умови для розміщення на плацдармі військ та значні труднощі ведення тут активних бойових дій, а з іншого – все ж плекало надію на можливість використання його для нових наступів, що передбачалися спочатку на лютий, а потім і на літо 1917 року.

Як зазначалося вище, плацдарм у цей час являв собою смугу землі на лівому березі Стоходу між селами Тоболи і Геленин (Оленіно), довжиною по фронту дещо більше вісьми кілометрів та трьох – завширшки. Вся його територія добре прострілювалася як далекобійною, так і польовою артилерією противника. Місцевість тут рівна, зовсім відкрита, що пологими скатами знижувалася як в долину річки Стохід, так і на захід в болотисті ліси. Вся долина Стохода, з чисельними рукавами та протоками весною повністю покривалася водою. Через долину було облаштовано 12 пішохідних та два колісних мости, з яких на день початку квітневих боїв за плацдарм залишився вцілілим лише один колісний та 2-3 пішохідних.

В інженерному відношенні Червищанський плацдарм був обладнаний чотирма лініями окопів, з яких перша слугувала, внаслідок малої глибини плацдарму, головною лінією оборони. У зв'язку з присутністю багатьох вузлів оборони і чисельних ходів сполучення вся територія плацдарму являла собою справжній лабіринт окопних робіт, що до краю утруднювало маневрування військ. Більшість окопів були насипані з торф'яного ґрунту, що осипався від одного тільки струсу повітря під час вибуху ворожого снаряда. Міцних бетонних сховищ тут не було, а найбільш важливі будівлі були накриті 2 – 4 рядами колод, що не витримували вогню важкої артилерії. Зв'язок з плацдармом був лише наземний.

Оборона описаної вище ділянки лівого берега Стоходу була доручена 3-у корпусу генерала Янушевського. Безпосередньо на лівому березі плацдарму розташовувалися частини 73-ї та 5-ї стрілецьких дивізій в складі 17 батальйонів. Отже там перебувало до 18 - 20 тисяч солдатів та офіцерів російських військ. Вся корпусна та дивізійна артилерія (100 гармат), крім п'яти «траншейних» гармат, перебувала за межами плацдарму. Віддаль розташування цих батарей від

ворожих окопів не перевищувала 3 – 5 км і тому позиції арт батареї так спостережників в окопах плацдарму піддавалися обстрілу важкої та навіть легкої ворожої артилерії [17,5].

Щодо супротивної сторони, то фронт навпроти плацдарму на весну 1917 року займали підсилена 1-а німецька ландверна піхотна, Баварська кавалерійська дивізії та 9-та австро-угорська кавалерійська дивізія з армійської групи генерала Хауера. Тобто німецькі й австрійські війська нараховували тут до 30 тисяч чоловік і не мали значної переваги над росіянами. Разом з тим, артилерійські частини цього військового угруповання мали у своєму складі близько 300 гармат та 100 мінометів, що в чотири рази більше ніж в 3-у російському корпусі. Якщо врахувати до цього згадані вище слабкі в оборонному значенні позиції російських частин, що розмішувалися на плацдармі, і водночас, захищені лісом та підвищенням добре укріплені німецькі, то тут вбачається однозначна тактична перевага німецької сторони. Крім цього, для впевненості в майбутній перемозі над розташованими на плацдармі російськими військами, німецьке командування вирішило використати ще один свій військовий козир - хімічні артилерійські снаряди [3,71]. Добре підготувавшись до наступу, генерал Хауер лише чекав вигідного для себе моменту. Натомість командування 3-го корпусу генерала Янушевського не змогло вчасно виявити значного посилення розташованих проти нього військових частин ворога, хоча й мало свідчення від полонених про підготовку їх до наступу на плацдарм.

Трагічна розв'язка для російських військ на Червищанському плацдармі розпочалася в ніч з 2 на 3 квітня по н.ст., коли вода в Стоході неочікувано різко піднялася, внаслідок чого були знесені та затоплені не лише більшість мостів, але й низинна частина окопів. О 4-й годині ранку 3 квітня супротивник розпочав почав обстріл пунктів розташування штабів та резервів на правому березі, а через дві години переніс свій вогонь на переправи та резерви 5-ї стрілецької дивізії біля с. Рудка Червище, а також на всі російські батареї на правому правому березі Стоходу. О 7-й годині артилерійський обстріл досяг найвищого напруження, поширившись і на окопи 18-го, 19-го, та 292-го полків, а потім 107-го полку, при цьому противник стріляв і хімічними снарядами. Торф'яні окопи від вибухів розсипалися, і на ділянці 107-го полку в них ринула вода. Це все змусило окремі підрозділи полку покинути свої позиції та відійти до переправи, яка ще збереглася. Спрямовані на їх підтримку два батальйони з корпусного резерву запізнилися і підійшли до переправи, коли вже на протилежній стороні мосту стояли німецькі підрозділи. О пів на 9-ту ранку телефонний зв'язок з штабом 73-ї дивізії з лівого берега припинився. На фронті 5-ї стрілецької дивізії сильний обстріл окопів противником розпочався о 9-й годині хімічними снарядами, з одночасним вогнем важкої та легкої артилерії вздовж окопів. Найбільш значний вогонь був спрямований проти 18-го стрілецького полку, що займав центральну частину плацдарму. В цей же час на фронті 19-го полку німці створили димову завісу, яку росіяни спочатку сприйняли теж за газову атаку. Це спонукало сусідній 292-й полк на відступ до другої лінії окопів, готуючи одночасно контрудар на супротивника, проте він так і не відбувся. Водночас німці спрямували основний артилерійський вогонь по окопам, батареям, штабам та спостережним пунктам 18-го полку, які швидко були зруйновані ураганим вогнем. На вузькій ділянці фронту навпроти цього ж полку німецькі війська використали 20 - 25 бомбометів (мінометів), вогонь яких доруйнував окопи російської піхоти. Між 13 та 14 годинами німці здійснили рішучу атаку на позиції деморалізованого 17-го полку, легко ними розбитого, а потім ввірвалися в зруйновані окопи 18-го полку та вийшли на тили 19-го та 17-го полків. На середину дня 3 квітня зв'язок з штабами, батареями та батальйонами на плацдармі був перерваний і кожна російська частина вже діяла окремо. Село Рудка Червище в самому центрі плацдарму було зайняте супротивником і тільки залишкам деяких батальйонів вдалося переправитися по єдиному збереженому, але дуже обстрілюваному на той час містку за №8. Втрати російських військ під час цієї переправи, що була розташована правіше від згаданого села, були дуже значними. Наприкінці дня останні ділянки російської оборони на плацдармі припинили свій опір.

Сучасники цих трагічних подій вважають, що під час завершальних бойових дій на Червищанському плацдармі пропали переважно безвісти більше 12 тисяч чоловік. Зустрічається навіть більш точна цифра втрат - 12283 російських військових. Проте досі немає єдиної думки щодо остаточної цифри як загиблих, так і взятих в полон. Німецькі джерела називають 10 тисяч полонених, зокрема 150 офіцерів, що є явно перебільшенням. Як зазначалося, загальна кількість осіб у полку, що перебували на плацдармі, могла нараховувати до 20 тис. чол. Якщо ж навіть 10 тис. були взяті в полон, а незначна кількість встигала відступити під обстрілом артилерії по єдиному збереженому на кінець боїв за плацдарм мосту, то все одно загальна

кількість загиблих за час боїв 3 квітня 1917 року на Червищанському плацдармі може складати не менше 8 тисяч чоловік. Переважна більшість з них потонула під час переправи та загинула від хімічної зброї, забороненої рішеннями Віденської та пізніше Женевської міжнародних конвенцій. У зв'язку з цією проблематикою варто наголосити, що на фронті бойових дій на території Волині хімічні засоби обома воюючими сторонами застосовувалися нечасто. Проте такі факти з боку німецької сторони мали місце частіше. Зокрема, в різних джерелах літературі є згадки про використання хімічних снарядів ще під час літніх боїв 1916 року біля сіл Чорниж на Маневиччині, Кияж на Рожищенщині та Угли Ковельського району. Тут, як і в випадку боїв на Червищанському плацдармі, мова може йти про застосування німцями 105-мм снарядів для гаубиць, начинених газом.

Тут виникає питання, наскільки ж були забезпечені військові російської армії у ті роки засобами захисту від її смертоносних дії. Факти свідчать, що на колишніх бойових позиціях тієї доби знахідки фрагментів протигазів, зокрема, так званих протигазних пляшок, не є рідкістю. Хоча, водночас, розповіді очевидців 1-ї світової війни стверджують про значну недосконалість цих засобів хімічного захисту. Так, російські протигазы, створені академіком Н.Д. Зелінським, щільно не прилягали до обличчя, і тому солдати змушені були у випадку газової атаки терміново змочувати обличчя, а вже потім одягати протигаз. Якщо ж води поблизу не було, з скрутного становища виходили навіть змочуючи обличчя власною сечею.

Тому є підстави вважати, що особовий склад російської армії на позиціях дещо провінційної ділянки фронту на глибокому Поліссі навряд чи був забезпечений навіть такими зовсім не надійними протигазами. Це ж підтверджують народні перекази на Волині про загибель на Червищанському плацдармі від газів багатьох тисяч російських військових, зокрема й українців.

Військові історичні публікації, що давали оцінку наслідкам тих боїв, поряд з газовою атакою та незручністю для оборони плацдарму називають ряд інших причин. Це, зокрема, невдалі дії російської артилерії, слабкий зв'язок з плацдармом, нездалість військового командування тощо. Проте, вірогідно, головним тут було те, що на час боїв за плацдарм весною 1917 року російський офіцер та солдат вже не відповідав гатункам 1914 та навіть 1916 років. Наприкінці 1916 – початку 1917 років особливо відчувалося зменшення мотивації у захисті держави, відсутність ідеологічного підґрунтя «війни до переможного кінця» та зростаюча соціалізація та більшовизація армії. Значно посилювались такі погляди після Лютневої революції 1917 року. Зрозуміло, що такі явища не обминули і війська 3-го корпусу, дивізії якого наприкінці зими одержали значне поповнення, як з Волинської губернії так і з тодішніх промислових центрів Сходу та Півдня України. Невідомо, про те, скільки ж українців, зокрема й наших земляків – волинян, були серед жертв Червищанського плацдарму, але безсумнівно, що вони там були і загинули за чужі для себе інтереси. Одже основними причинами описаної вище трагедії були ряд приведених військових, політичних та й природних причин, які лиш підкреслюють весь трагізм тієї події майже 100-річної давнини.

Поряд з цим, слід також висловити міркування щодо упорядкування окремих фортифікаційних споруд на місцях найбільш жорстоких боїв, які ще збереглися та забезпечити їх використання з туристичною метою. Особливо вимагає увічнення пам'яті людських жертв Червищанського плацдарму. Відомо, що під час бойових дій та після них у згаданому вище регіоні з'явилося кілька військових кладовищ. І якщо в районі с. Тоболи поховання німецьких та австрійських солдатів більш-менш упорядковані, то братські могили російської армії біля сіл Нові Червища та Оленине і зараз заростають лісом, нищаться ще збережені контури поховань. Тобто вони зникають вже на очах наших сучасників. Періодичні акції ентузіастів не вирішують важливої справи по їх збереженню. Впорядковане ними у минулому році кладовище жертв Червищанського плацдарму неподалік від мосту через Стохід, та автобусної зупинки «Село Рудка Червинська» ще не вирішило існуючі тут проблеми.

Тому сьогодні, у час 100-річчя трагічних подій на Червищанському плацдармі є необхідність силами громадськості продовжувати облагородження військових поховань на Камінь – Каширській землі]. Варто також опікуватися збереженням й інших російських, німецьких та австро-угорських військових поховань і в інших регіонах області. Тим самим ми, згідно загальноприйнятих європейських традицій, засвідчимо свою повагу до тисяч переважно безіменних жертв Першої світової війни, які полягли століття тому в жорстоких боях на нашій волинській землі.